

กระบวนทัศน์ใหม่ของความเชื่อในสังคมไทย : ผี พราหมณ์ พุทธ
ศาสนา และวิทยาศาสตร์
NEW PARADIGMS OF BELIEF IN THAI SOCIETY : GHOSTS BRAHMAN
BUDDHISM AND SCIENCE

พระศุภราชัย สุรสโก¹,

พระครูสุธีคัมภีรญาณ² และ จันทรศิริ พลอยงาม³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2}

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตขอนแก่น³

Phra Suparachai Surasakko¹,

Phrakru Suddhikampirayana² and Jansiri Ployngam³

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKean Campus^{1,2}

Rajamangala University of Technology Isan, KhonKaen Campus³

Corresponding Author; Email: supachailuansri97@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอกระบวนทัศน์ทางความเชื่อของสังคมไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยนำเสนอการเปลี่ยนจากกระบวนทัศน์ดั้งเดิมคือเชื่อว่ามีเฉพาะผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา มาเป็นกระบวนทัศน์ใหม่คือผี พราหมณ์ พุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ซึ่งในบทความนี้ได้นำเสนอว่ากระบวนทัศน์ผี พราหมณ์ และพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่เรียกว่าความเชื่อ มีลักษณะเป็นความเชื่อส่วนบุคคลหรือเรียกว่าความเชื่อเชิงอัตวิสัย จึงไม่สามารถนำมาใช้เป็นความรู้ได้ ดังนั้นจึงเกิดกระบวนทัศน์ใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นการปะทะสังสรรค์ของกระบวนทัศน์ดั้งเดิมกับกระบวนทัศน์ของความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ แต่ทว่าความคิดทางวิทยาศาสตร์ใน

* ได้รับบทความ: 8 กุมภาพันธ์ 2563; แก้ไขบทความ: 30 กรกฎาคม 2563; ตอปรับตีพิมพ์: 7 สิงหาคม 2563

Received: February 8, 2020; Revised: July 30, 2020; Accepted: August 7, 2020

สังคมไทยนั้น ก็ยังมีสถานะเป็นเพียงความคิดที่ผูกโยงอยู่ภายใต้กรอบของอำนาจรัฐ มากกว่าที่จะเป็นวิทยาศาสตร์แห่งการเรียนรู้ จึงอาจกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์ในสังคมไทยเป็นเพียงเครื่องมือที่รัฐใช้ในการผลักดันให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้นสถานะทางความรู้ที่แม้ว่าจะปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็ยังไม่สามารถก้าวเข้าสู่ความรู้แบบใหม่ภายใต้บริบทของวิทยาศาสตร์ได้

คำสำคัญ: ความเชื่อ; กระบวนทัศน์; วิทยาศาสตร์; สังคมไทย

Abstract

This document demonstrates the paradigms of beliefs in Thai society from the past to the present. Furthermore, it depicts the transformation from the traditional paradigm, an exclusive belief in ghosts to the new paradigm which a belief in ghosts, Brahman, Buddhism and science. Controversially, the new paradigm is considered to be subjectivity as it is based on individual beliefs in which it cannot be applied to use as a knowledge. Therefore, the new paradigm has been established as an interaction between the traditional paradigm and science. In Thai society, scientific knowledge is yet recognized as a concept of ideas that is bounded under the government's power more than a learning knowledge. As a result, it can be concluded that scientific knowledge is used as a tool for the government to advance industrial development. Hence, the knowledge status which disagrees with the traditional paradigm, cannot move forward to new knowledge under the context of science.

Keywords: Belief; Paradigm; Science; Thai Society

บทนำ

กระบวนการที่ถูกหยิบยืมมาอธิบายถึงองค์ความรู้ วิธีการศึกษา หรือญาณวิทยาของศาสตร์ต่าง ๆ ที่มีความเป็นพลวัต หรือมีความเคลื่อนไปตามกาลเวลา แน่แน่นอนว่าเดิมทีเดียวนั้น มนุษย์เชื่อในธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนพระเจ้าที่ควบคุมอำนาจลึกลับต่าง ๆ แต่พอเวลาเปลี่ยนไป มนุษย์ก็พยายามที่จะหาแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่าแท้จริงแล้วเป็นเพราะอะไรกันแน่ กระบวนการทัศน์ต่อ ๆ มาจึงปฏิเสธพระเจ้าแล้วเชื่อในศาสนาที่มีความเป็นธรรมชาตินิยมมากขึ้น เช่น ศาสนาพุทธ ที่ปฏิเสธพระเจ้า แต่กระนั้นก็ดี ความเชื่อในศาสนายังไม่สามารถที่จะตอบคำถามต่อสิ่งที่ปรากฏขึ้นได้อย่างแม่นยำ กระบวนการทัศน์ทางความเชื่อของมนุษย์จึงเคลื่อนไปสู่การปฏิเสธศาสนาอย่างจริงจัง และพยายามสร้างโลกที่เรียกว่าสมัยใหม่บนฐานของวิทยาศาสตร์ขึ้นมา และอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างว่าประกอบกันขึ้นด้วยระบบที่เรียกว่าเหตุผล แต่ทว่าก็ยังมึนงงคิดที่เรียกว่าหลังสมัยใหม่ พยายามที่จะนำเสนอวิธีวิทยาแบบใหม่ว่า แท้จริงแล้วแนวความคิดที่มองว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างมีเหตุผลนั้น ไม่สามารถอธิบายโลกธรรมชาติได้อย่างตรงไปตรงมา ซึ่งก็เป็นการนำเสนอวิธีวิทยาชุดใหม่ที่เรียกว่าหลังสมัยใหม่นั้นเอง

ในบทความนี้จะเป็นการนำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ใช้อธิบายความเชื่อในสังคมไทย ที่พยายามอธิบายผ่านกรอบคิดของการผสมผสานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมอันได้แก่ ผี พราหมณ์ พุทธ กับวัฒนธรรมทางความรู้แบบใหม่นั้นก็คือวิทยาศาสตร์ ผู้เขียนเห็นว่ากระบวนการทัศน์ใหม่นี้ก็คือ กระบวนการทัศน์ที่ใช้อธิบายการปะทะสังสรรค์ทางความเชื่อในวัฒนธรรมและสังคมไทย ที่พบอยู่ในปัจจุบัน นั่นก็คือความเชื่อรูปแบบใหม่ที่วางอยู่บนฐานของ ผี พราหมณ์ พุทธ ศาสนา และวิทยาศาสตร์ แนวคิดเหล่านี้ปรากฏในกลุ่มคนที่เชื่อมั่นในวิทยาศาสตร์ว่าถูกต้องที่สุดหรือเรียกว่า วิทยาศาสตร์นิยม (Scientism)

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า กระบวนการทัศน์ใหม่อันประกอบด้วย ผี พราหมณ์ พุทธ ศาสนา และวิทยาศาสตร์ เพื่อใช้ในการอธิบายความเชื่อในสังคมไทยนั้น เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มของความเชื่อดั้งเดิม บทความนี้จะนำเสนอเพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างว่าความเชื่อแบบหนึ่ง ๆ และนำเสนอประเด็นถกเถียงสำคัญที่จะนำไปสู่ประเด็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในงานวิชาการต่อ ๆ ไป

กระบวนทัศน์ คืออะไร

คำว่า “กระบวนทัศน์” (paradigms) เป็นคำสำคัญอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาในเชิงวิชาการของโลกสมัยใหม่เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คำนี้เริ่มต้นจาก โทมัส คูห์น นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 20 ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อวงการวิทยาศาสตร์และสังคมเป็นอย่างมาก นั่นก็คือ “โครงสร้างของการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์” (The Structure of Scientific Revolutions (SSR)) ตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นบทความใน International Encyclopedia of Unified Science ซึ่งทำการเผยแพร่โดยกลุ่มนักปรัชญาปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะของชมรมเวียนนา (logical positivists of the Vienna Circle) ในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้คูห์นกล่าวเอาไว้ว่า ความก้าวหน้าของทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้นไม่ได้เกิดจากการสังสมชุดความรู้ใหม่แบบเส้นตรงไปเรื่อย ๆ หากแต่เกิดจากการปฏิบัติเป็นระยะที่เรียกว่า “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์” (paradigm shifts) (Horgan, J., 1991, 40-49)

ตามความเข้าใจแบบนี้ การปฏิบัติในวิทยาศาสตร์คือการยอมรับแนวคิดใหม่แทนที่แนวคิดเก่า โดยการยอมรับดังกล่าวไม่ได้เป็นเพราะกระบวนทัศน์ใหม่จริงกว่า เช่น การเปลี่ยนแปลงจากการอธิบายระบบสุริยจักรวาลแบบโทเลมี (Ptolemy) มาเป็นการอธิบายระบบสุริยจักรวาลแบบโคเปอร์นิคัส (Copernicus) นั้นมิได้หมายความว่าแนวคิดใหม่ของโคเปอร์นิคัส “จริงกว่า” แนวคิดแบบปโตเลมี แต่นักวิทยาศาสตร์เห็นว่ามีความเหมาะสมมากกว่า เนื่องจากมีความซับซ้อนน้อยกว่า คูห์นจึงเห็นว่าเราไม่อาจแน่ใจได้ว่าวิทยาศาสตร์ทำให้เรามีความรู้มากขึ้นหรือพอกพูนขึ้นได้จริงหรือไม่ ทั้งนี้เพราะการปฏิเสธแนวคิดเก่าเพื่อยอมรับแนวคิดใหม่นั้น อาจมิได้หมายความว่าเรามีความรู้เกี่ยวกับโลกมากขึ้น แต่อาจเป็นเพราะเราเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิธีการมองโลกแบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่งเท่านั้น อีกทั้งเหมือนว่าการเลือกรับกระบวนทัศน์นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ไม่เกี่ยวกับความจริงแท้ด้วย (ศิริประภา ชวชนะญาณ, 2554) ดังที่คูห์นได้กล่าวเอาไว้ในหนังสือ โครงสร้างของการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์ว่า “การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์หนึ่งไปสู่อีกกระบวนทัศน์หนึ่งผ่านทางการปฏิวัติ (revolution) คือรูปแบบปกติทั่วไปของการพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่สุกงอมแล้ว” (Kuhn, T. S., 1970, p. 12) กระบวนทัศน์ในแง่ของความรู้จึงเป็นการนำเสนอความรู้ชุดใหม่ เพื่อที่จะมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแทนที่ความรู้ชุดเก่าที่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างครอบคลุม

กระบวนการค้นดั้งเดิมของความเชื่อในสังคมไทย : ผี พราหมณ์ พุทธ

1. ผี ในยุคดั้งเดิมนั้น ผีเป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐานชีวิตคนไทย เพราะวิถีชีวิตคนไทยต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงทำให้ผีกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญมีหน้าที่คล้ายกับระเบียบแบบแผนหรือธรรมเนียมการใช้ชีวิตที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน และคนกับธรรมชาติ สังคมไทยได้แบ่งกฎเกณฑ์ความเชื่อที่ต้องปฏิบัติไว้ 2 ประการ คือ (1) กฎเกณฑ์ทางศาสนา โดยมีพระและหลักคำสอนเป็นตัวกำกับ แต่อีกหนึ่งสิ่งที่คนไทยเชื่อฟังและยึดถือควบคู่ด้วย นั่นคือ (2) กฎเกณฑ์ทางสังคมที่มี “ผี” เป็นผู้กำกับกฎเกณฑ์ เช่น หากเป็นลูกสาวต้องไม่ชิงสุกก่อนห่าม เพราะถ้าหากลูกสาวไปลักลอบได้เสียกับผู้ชาย “ผีเรือน” อาจทำให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเจ็บป่วย หรือทางน้ำธรรมชาติไม่ควรทำลาย หากทำลายจะถูก “ผีขุนน้ำ” หรือ “ผีน้ำ” ลงโทษให้เกิดอุบัติเหตุต่างๆ เป็นต้น ดังนั้น ความเป็นจริงทางสังคมในอดีตถ้าหากบุคคลใดทำผิดต่อผีนั้นหมายความว่าทำผิดต่อกฎของสังคม ผีจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญที่มีผลต่อผู้คนและสังคมอย่างมาก ความหมายผีช่วงเวลาหนึ่งของสังคมไทยจึงมีเป้าหมายและสะท้อนความหมายบางอย่าง ด้วยการสอดแทรกคติคำสอนผ่านวิถีชีวิตให้ยึดถือ ซึ่งเป็นการให้ความหมายที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนกับผีเอาไว้ร่วมกันอย่างชัดเจน (วิศา จันทรขำ, 2560 : 48) ดังนั้นบทบาทของความเชื่อเรื่องผีจึงไม่ได้วางอยู่บนความต้องการของการพิสูจน์ แต่เป็นความเชื่อลักษณะหนึ่งที่พยายามก่อตัวขึ้นมาท่ามกลางบริบทของสังคม และเป็นกฎเกณฑ์ควบคุมทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย นอกจากนี้ความหมายของผียังขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและบริบททางสังคมด้วย ในอดีตผีมีความสัมพันธ์กับคนไทยในแง่ของกฎเกณฑ์และการควบคุมทางสังคม ส่วนในปัจจุบัน ผีถูกนำเสนอผ่านสื่อต่าง ๆ ด้วยประดิษฐ์กรรมทางความคิดและมโนภาพว่าผีต้องมีความน่ากลัวและทำร้ายคน ตลอดจนคอยขอเอาส่วนบุญจากคน ซึ่งคตินี้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา

2. พราหมณ์ ประเทศไทยนับตั้งแต่โบราณก็ปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์อย่างต่อเนื่องดังหลักฐานด้านจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้ามเหศวรธรรมันพุทธศตวรรษที่ 11 พบบริเวณปากแม่น้ำมูลและถ้ำหมาในอำเภอโขงเจียมจังหวัดอุบลราชธานีระบุถึงการประดิษฐ์ฐานคิวลึงค์เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน(จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2547: 39) อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ตั้งมั่นในดินแดนประเทศไทยปรากฏให้เห็นเด่นชัดขึ้นเมื่อมีการก่อตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีมีหลักฐานจารึกในยุคนี้

กล่าวถึงการก่อสร้างเทวาลัยมีเทวรูปของพระผู้เป็นเจ้าประดิษฐานในเทวาลัยการบวงสรวง แต่เทพการประกอบพิธีกรรมโดยพราหมณ์(มนตรมีเนียม, 2534 : 72) ครั้นมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์อยุธยาเฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดีเพื่อสื่อให้เห็นสถานะของกษัตริย์เป็นพระนารายณ์อวตารมาปราบยุคเข็ญในโลก (เกื้อพันธุ์ นาคบุผา, 2542 : 16)

ตัวอย่างของอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในสังคมไทย อย่างเช่น ความเชื่อที่ว่าด้วยพรหมลิขิต กล่าวคือ “พรหมลิขิต” เป็นคำกล่าวที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์แบบกรรมนิยม (fatalism) อย่างเห็นได้ชัดคำหนึ่งในภาษาไทย คำๆ นี้บ่งบอกการมองเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดกับชีวิตของเราว่าถูกกำหนดมาแล้วอย่างตายตัวเข้าทำนองว่า “อะไรจะเกิดมันก็ต้องเกิด” ไม่มีใครหรืออะไรสามารถเปลี่ยนแปลงได้และผู้ที่มิอำนาจกำหนดก็คือพระพรหมนั่นเอง (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2542 : 37) กล่าวได้ว่าความเชื่อของพราหมณ์ในสังคมไทยมีความสอดคล้องกันกับความเชื่อเรื่องผี ซึ่งหากย้อนไปพิจารณาเส้นทางและปรากฏการณ์ของเทวนิยมอินเดียในสังคมไทยแสดงได้ให้เราเห็นการเคลื่อนไหวกลับไปกลับมาระหว่างความเป็นผี เทพเจ้า และพระเจ้า ทั้งที่เกิดขึ้นในอินเดียเองและไทย รวมทั้งความเคลื่อนไหวกลับไปกลับมาของจักรวาลวิทยาแบบพราหมณ์และพุทธ การเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดคือศาสนาผีที่ครอบงำและไม่ถูกทำให้หายไปแต่แฝงเร้นอยู่โดยอาศัยรูปแบบของพราหมณ์และพุทธ บนความเปลี่ยนแปลงของความเปลี่ยนแปลงของอำนาจ (คมกฤช อู่เต็กเค่ง, 2561) จะเห็นว่าแนวคิดที่เกี่ยวกับผีและแนวคิดของศาสนาพราหมณ์นั้นมีความเชื่อมโยงถึงกันในแง่ของการถูกกำหนดโชคชะตาด้วยอิทธิพลเหนือมนุษย์เป็นสำคัญ

3. พุทธศาสนา ดินแดนในแถบประเทศไทยได้รับเอาอิทธิพลความเชื่อและศาสนา มาจากคนอินเดีย อีกทั้งยังได้ผนวกเอาการยอมรับและอ้างอิงอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ในทางพุทธศาสนาให้เป็นอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง โดยเชื่อว่าอำนาจเบื้องบน คือ อำนาจของจักรวาลมีศูนย์กลางในทางจิตวิญญาณ อีกทั้งยังเชื่อว่าจักรวาลมีรูปเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่เรียกว่า “มณฑล” และมีเขาพระสุเมรุมาศอันเป็นที่สถิตของทวยเทพเป็นศูนย์กลาง ในการสร้างเมืองจึงกำหนดให้เมืองเป็นมณฑลโดยมีวัดและวังเป็นศูนย์กลางหรือเขาพระสุเมรุมาศ ทั้งนี้ศักดิ์ศรีและความยิ่งใหญ่ของบ้านเมืองหรือราชอาณาจักรขึ้นอยู่กับความใหญ่โตของศาสนสถานเป็นสำคัญ รูปแบบนี้ใช้ร่วมกันทั้งในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ (สุมาลัย กาลวิบูลย์, 2561) นอกจากนี้ความเชื่อทางพุทธศาสนาของไทยในแบบดั้งเดิมก่อนที่จะมีการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น สังคมไทยได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรลาว

ล้านช้าง ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับคติธรรมและพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาผนวกรวมเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดการสอดประสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับแนวคิดที่เกิดจากคำสอนของพุทธศาสนา ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาดังที่กล่าวไปแล้วนั้นก็จะพบว่า เป็นความสัมพันธ์ในมุมมองของคติแบบพราหมณ์และแบบพุทธ ซึ่งแสดงให้เห็นได้จากงานพระราชพิธีอันสื่อถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ตามคติความเชื่อของพราหมณ์และพุทธ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทั่วไปก็จะพบว่าปรากฏผ่านวิถีชีวิต การประกอบพิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ ในงานบุญ เช่น งานประเพณีฮีต 12 คอง 14 ของชาวอีสาน (อุดม บัวศรี, 2528) ที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อในเรื่องผี เช่น ผีตาแฉะ ผีหลักเมือง ผีฟ้า แถน ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องพราหมณ์ เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การทำขวัญข้าว และยังผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าในอดีตวิถีของความเชื่อในสังคมไทย เป็นการผสมผสานทางความเชื่อที่หลากหลาย ก่อให้เกิดการโน้มเข้าหากันของวัฒนธรรมเดียวก่อเกิดเป็น “พหุวัฒนธรรม” ซึ่งทำให้เกิดผลต่อการทำความเข้าใจใน “แตกต่าง” ทางวัฒนธรรมและความเชื่อ กระนั้นก็ตามหลังจากปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้พุทธศาสนาไทยที่กระจายตามท้องถิ่นอันเป็นการเชื่อมร้อยประเทสังสรรค์ของพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นได้สูญหายไป แล้วเกิดเป็นพุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยมที่กำหนดโดยรัฐเข้าไปวางรากฐานในท้องถิ่นของไทย ซึ่งเป็นพุทธศาสนาที่มีแนวทางจำกัดอยู่บนการอธิบายและการตีความแบบรัฐ จึงทำให้พุทธศาสนาหลังการปฏิรูปประเทศมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวทั่วทั้งประเทศ และคตินี้ว่าหลังจากช่วงการปฏิรูปประเทศเป็นต้นมา พุทธศาสนาแบบดังกล่าวได้ครอบงำสถานะทั่วทั้งประเทศทำให้การยอมรับความแตกต่างที่มีใช้พุทธศาสนาแบบรัฐขาดหายไปด้วย

ดังนั้นแล้วโดยสรุปก็จะเห็นได้ว่า จากที่กล่าวมาข้างต้น กระบวนทัศน์ทางความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยนั้นประกอบไปด้วยความเชื่ออันได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา กระนั้นก็ตามนักวิชาการไทยส่วนมากมักอธิบายการปะทะสังสรรค์ของความเชื่อเหล่านี้เข้าด้วยกัน แต่ทว่ายังมีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามนำเอาสิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็น “วิทยาศาสตร์” เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการปะทะสังสรรค์กันกับความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ โดยวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของการนำเอาวิทยาศาสตร์เข้ามาผนวกกับความเชื่อดั้งเดิมต่างก็มีเหตุผลและวิธีการที่แตกต่างกันไป ซึ่งจะอธิบายต่อไป

วิทยาศาสตร์ในฐานะกระบวนทัศน์ใหม่ในสังคมไทย

วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในฐานะขององค์ความรู้เป็นการสร้างกรอบแนวคิดบนพื้นฐานของความเป็นเหตุเป็นผลอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ให้คำอธิบายต่อความเชื่อพื้นฐานของการแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดจริงสิ่งใดเท็จ ถ้าสิ่งใดเป็นจริงและสามารถนำมาใช้ได้จริงในทางวิทยาศาสตร์ก็จะถือว่าสิ่งนั้นมีสถานะเป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ เหตุผลสำคัญนี้จึงนำไปสู่การแยกกันอย่างชัดเจนระหว่างวิทยาศาสตร์กับโหราศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์กับศาสนา กล่าวโดยสรุปก็คือในโลกสมัยใหม่การทำความเข้าใจวิทยาศาสตร์จะต้องวางอยู่บนการอ้างความเชื่อมโยงกันระหว่างเหตุกับผล ซึ่งปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่าศรัทธา หรือความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ จากกรอบการนิยามวิทยาศาสตร์ในแง่ของความรู้เช่นนี้ ให้ความวิทยาศาสตร์แพร่กระจายองค์ความรู้ไปทั่วโลกซึ่งอาจตามมากับกระแสวัฒนธรรมระหว่างประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอิทธิพลจากโลกตะวันตก ซึ่งประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลความคิดทางวิทยาศาสตร์มาใช้ โดยเกิดขึ้นอย่างชัดเจนมากที่สุด ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเกิดขึ้นอีกครั้งอย่างชัดเจนและได้พัฒนาจนมาจนถึงทุกวันนี้เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

1. วิทยาศาสตร์แบบเหตุผลนิยมของรัชกาลที่ 4

การก่อตัวขึ้นของวิทยาศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 นำไปสู่การพัฒนาวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติความคิดดั้งเดิมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทยอย่างแยบยล โดยทรงปฏิเสธมุมมองทางจักรวาลในคัมภีร์อรรถกถาดั้งเดิม ทรงอธิบายว่าเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง มิใช่พุทธพจน์ที่แท้จริงและมีอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ทรงปฏิเสธปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ทำให้เกิดความงมงาย (ปติสรเพ็ญสุด, 2557) พระองค์ทรงกล่าวว่า

“ที่นี้มีผู้ดีหลายคนซึ่งแต่ก่อนได้เชื่อในเรื่องสร้างโลก แลโลกสัณฐานตามตำราของพราหมณ์ ซึ่งคนแต่งหนังสือพุทธศาสนาครั้งโบราณได้นำเข้ามาไว้เป็นลัทธิในพุทธศาสนา โดยไม่รู้จริงอย่างเก่าของเรานั้น” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521: 36)

การปฏิเสธแนวคิดดั้งเดิมนั้น อาจเกิดขึ้นจากการที่พระองค์ทรงเป็นผู้รอบรู้ในศาสตร์ทั้งหลาย ทั้งวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ และวิทยาการความรู้สมัยใหม่อื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากพระปรีชาสามารถของพระองค์ที่ทรงคำนวณวันและเวลาที่

เกิดสุริยุปราคา ที่หว่าก้องจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ได้อย่างแม่นยำ และได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมเชิญทูตฝรั่งเศสและสิ่งของโปรทอดพระเนตรสุริยุปราคาครั้งนั้น นอกจากนี้ พระปรีชาสามารถของพระองค์ในด้านวิทยาศาสตร์นั้น ยังทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสัตววิทยาสมาคมแห่งสหราชอาณาจักรอีกด้วย กล่าวได้ว่าอิทธิพลของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่มีความเป็น “เหตุผลนิยม” ได้มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อิทธิพลของแนวคิดแบบเหตุผลนิยมถูกนำมาใช้กับพุทธศาสนาในช่วงนั้น และยังส่งผลต่ออิทธิพลดังกล่าวมาถึงปัจจุบันด้วย กล่าวคือรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงได้ นำเอาหลักการดังกล่าวมาสร้างความชอบธรรมให้กับพุทธศาสนาโดยตั้งคณะสงฆ์ของฝ่ายราชสำนักคือ คณะธรรมยุติกนิกาย กล่าวคือพระองค์เห็นว่าพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งเหตุผลมนุษยชนสามารถเข้าถึงและปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาได้อย่างมีเหตุผลดังความที่ว่า

“สัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ ณ พื้นดินเป็นพวกสุคติภูมิเช่นพวกเรา ท่านเรียกว่า “มนุษย์” เพราะเป็นพวกที่มีใจสูง โดยที่มีความเป็นไปด้วยอาการอันวิจิตรน่าพิศวง และโดยรู้จักคิดเรื่องต่าง ๆ ล่วงไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้ ปัญญารอบรู้ของสัตว์พวกนั้นเล่าก็วิจิตรพิศดารปรากฏอยู่นาน ๆ สัตว์พวกนั้นรู้จักปรับปรุงในกิจการต่าง ๆ โดยวิชาการเป็นอันมาก รู้จักปราศรัยสุข กลัวทุกข์ทุกข์เบื่องหน้าแต่ตายไป เพราะเหตุนี้ สัตว์พวกนั้นท่านจึงเรียกอย่างนั้น ให้แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2515 : 105)

ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า “เป็นผู้มีปัญญา รู้จักใช้ความคิด และมีจิตใจสูง” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2515 : 107) ทำให้พระองค์ในขณะที่ยังดำรงสมณเพศเป็นวชิรญาณภิกขุอยู่นั้น พยายามเน้นให้พระภิกษุทั้งหลายหวนกลับคืนไปหาพระไตรปิฎก ด้วยเพราะว่าพระองค์ทรงเชื่อมั่นว่ามนุษย์มีศักยภาพพอที่จะรับรู้ธรรมะที่ถูกต้องอย่างแท้จริงได้อย่างสมบูรณ์ นับว่าแนวทางดังกล่าวถูกอ้างถึงแนวทางการปฏิรูปคริสต์ศาสนาในยุโรปที่มาร์ติน ลูเธอร์ พยายามให้คริสต์ศาสนิกชนกลับไปหาไบเบิลเช่นกัน แต่ทว่าการปฏิรูปพุทธศาสนาโดยรัชกาลที่ 4 นั้น ไม่ได้เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับที่มาร์ติน ลูเธอร์ ได้ปฏิรูปศาสนาคริสต์ในยุโรป กล่าวคือ การปฏิรูปศาสนาคริสต์ในยุโรปนั้นเป็นการต่อสู้เพื่อนำไปสู่การมีเสรีภาพทางศาสนาภายใต้การครอบงำของศาสนาจักร และเกิดการแยกรั้วกับศาสนาอย่างตรงไปตรงมาและเกิดรูปแบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า รัฐโลกวิสัย แต่การ

กลับไปหาพระไตรปิฎกโดยการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้นเป็นการเสริมกำลังให้พุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับรัฐมากยิ่งขึ้น และเป็นการส่งเสริมให้พุทธศาสนาอยู่ภายใต้การตีความของอำนาจของชนชั้นผู้ปกครองเท่านั้น กล่าวคือรัชกาลที่ 4 นอกจากจะปฏิรูปคณะสงฆ์แล้วยังมีการนำเอาพุทธศาสนามาจัดระเบียบสังคมใหม่

กล่าวได้ว่าความเป็นวิทยาศาสตร์แบบเหตุผลนิยมอันเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ของรัชกาลที่ 4 ที่ดูเหมือนว่าจะเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่ปฏิเสธความเชื่อทางศาสนา มาสู่การเชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์นั้นประสบปัญหาสำคัญอย่างหนึ่ง นั่นคือ การไม่สามารถทำให้กระบวนทัศน์ใหม่ในทางวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อส่วนบุคคลได้อย่างจริงจัง ข้อแตกต่างที่ชัดเจนก็คือว่า ความเชื่อทางศาสนานั้นมักเป็นความเชื่อที่เป็นอัตวิสัยในทางญาณวิทยาไม่ถือว่าเป็นความรู้ ส่วนความเชื่อตามแบบของวิทยาศาสตร์นั้นวางอยู่บนฐานคิดที่ว่า วิทยาศาสตร์มีความเป็นภาววิสัยจึงมีสถานะเป็นความรู้ อย่างที่นักปรัชญาวิทยาศาสตร์คนสำคัญที่ชื่อว่า คาร์ล ปอปเปอร์ ได้เสนอเอาไว้ว่า วิทยาศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ยอมให้เราพิสูจน์ได้ว่าเป็นเท็จและยังเป็นจุดแบ่งระหว่างความเชื่อกับความรู้ (เด่นพงษ์ แสนคำ, 2561) กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ที่ยอมให้เราพิสูจน์ได้ว่าเป็นเท็จนั้นมิใช่สถานะเป็นความรู้ ส่วนศาสนาซึ่งไม่ได้เปิดพื้นที่ให้เราพิสูจน์ได้ว่าเป็นเท็จนั้น จึงมีสถานะเป็นเพียงความเชื่อ ด้วยเหตุนี้กระบวนทัศน์ทางความเชื่อแบบเหตุผลนิยม อันเป็นพื้นฐานของความเป็นวิทยาศาสตร์แบบรัชกาลที่ 4 นั้น จึงไม่มีความชัดเจนว่าเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์อย่างจริงจัง หากแต่เป็นเพียงการอ้างถึงหลักเหตุผลที่ดูเหมือนจะมีแนวทางแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้เพียงเท่านั้น

2. วิทยาศาสตร์ร่วมสมัยในสังคมไทย

กระบวนทัศน์ร่วมสมัยของวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาแทนที่วิทยาศาสตร์แบบเหตุผลนิยมของรัชกาลที่ 4 นั้น ปรากฏขึ้นชัดเจนในสังคมไทย บทบาทสำคัญอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ก็คือ การที่วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ (Jacob, 1997) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์ไม่ใช่เฉพาะการค้นคว้าอะไรคือความจริงในธรรมชาติ แต่วิทยาศาสตร์ดังกล่าวผูกติดอยู่กับลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่หล่อหลอมให้เกิดการพัฒนาวัฒนธรรมแบบวิทยาศาสตร์ให้เกิดขึ้น วิทยาศาสตร์ร่วมสมัยจึงมีทิศทางเป็นไปในลักษณะดังกล่าว และเมื่อพิจารณาลักษณะของวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยก็มีแนวทางเป็นไป

เพื่อตอบสนองต่อความหมายของวิทยาศาสตร์ในแบบดังกล่าวด้วย (โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์, 2545) ดังจะเห็นได้จากนโยบายของรัฐบาลที่มุ่งสนับสนุนการศึกษาวิจัยในทางด้านวิทยาศาสตร์ ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการในระดับประเทศเพื่อยกระดับและพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาด้วยนวัตกรรมเทคโนโลยีอย่างมากมาย ลักษณะของการให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่มุ่งตอบสนองต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้น เรามักจะเรียกกันว่าเป็นวัฒนธรรมของ “ทุนนิยมหลังอุตสาหกรรม” (Post-Industrial Capitalism)

ภายใต้ระบบทุนนิยมหลังอุตสาหกรรมเช่นนี้ ทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตจึงไม่ได้จำกัดเฉพาะอยู่กับวัตถุดิบและแรงงาน หากแต่มันถูกระบุด้วยนวัตกรรมใหม่ ๆ ซึ่งรวมไปถึง องค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น การควบคุมสินค้า การวิเคราะห์ตลาด การทดสอบผลิตภัณฑ์ การจัดทำงบประมาณเงินสด การวิเคราะห์เอกสารการเงิน การวิเคราะห์เงินลงทุน การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การวางแผนเชิงกลยุทธ์ การวิจัย เทคโนโลยี นวัตกรรมการผลิต บริการให้คำปรึกษาด้านการจัดการ การให้คำปรึกษาทางการเมืองและการจัดการปัญหา ทรัพยากรเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงฐานความรู้ความคิดที่เพิ่มมากขึ้นของระบบทุนนิยม ฐานความรู้นี้พัฒนาควบคู่ไปกับระดับการศึกษาที่สูงขึ้นและการขยายการรู้หนังสือของแรงงานมีอาชีพ และแรงงานคอปขาว (White Collar Worker) ที่มีความเชี่ยวชาญมากขึ้น (Nelson, 1995) และในปัจจุบันทุนนิยมรุ่งเรืองเติบโตขึ้นภายใต้ระบบอุตสาหกรรมที่หลากหลาย รวมถึงการเกษตรกรรม การค้า หรือการผลิต และระบอบการปกครองแต่ละระบอบการปกครองก็อนุญาตให้ทุนนิยมได้พัฒนาตัวเองขึ้นในลักษณะที่แตกต่างกันไป เพื่อคว้าโอกาสที่แตกต่างสำหรับผลกำไรการควบคุมและพันธมิตรทางการเมือง (Stinchcombe, 1961) ซึ่งเป็นผลจากวาทกรรมวิทยาศาสตร์อุตสาหกรรมทั้งสิ้น

ลักษณะของการสร้างภาพจำของวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย ที่พยายามผูกติดกับการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นการดีที่เราจะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า แต่ในอีกทางหนึ่ง เราละเลยที่จะทำความเข้าใจหลักการพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ที่ใส่ใจกับรายละเอียดเชิงเหตุผลของกระบวนการ ซึ่งสิ่งที่สังคมไทยผลักดันมาตลอดไม่ใช่ลักษณะดังกล่าว แต่เป็นการผลักดันว่าวิทยาศาสตร์ได้ก่อเกิดขึ้นมาเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมเท่านั้น ผลที่ตามมาอีกในแง่หนึ่งก็คือการตั้งคำถามว่า เทคโนโลยีความก้าวหน้าที่ถูกพัฒนาโดยอุตสาหกรรมเหล่านี้ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตทั้งร่างกาย และจิตใจให้ผู้คนหรือไม่ คำตอบก็

คงเห็นได้ชัดเจนว่า ยิ่งพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตบนฐานของเทคโนโลยีมากขึ้นเท่าใด มนุษย์ก็รู้สึกถึงความแปลกแยกจากความเป็นมนุษย์มากขึ้นเท่านั้น กล่าวได้ว่ากระบวนการทัศน์ร่วมสมัยของวิทยาศาสตร์ก็ยังมีใช้ความรู้ที่สมบูรณ์ หากแต่เป็นผลประโยชน์อันเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับการผลิตในระดับประเทศ แม้เราจะปฏิเสธระบบความเชื่อดั้งเดิมในอดีต แต่เราก็ยังไม่อาจนำเอาความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ที่ถือว่าเป็นความรู้จริง ๆ มาปรับใช้ได้อย่างจริงจัง มากกว่าผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ในแง่นี้กระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาในสังคมไทย จึงไม่อาจพัฒนาบุคคลให้เป็นมนุษย์ผู้มีความรู้คิดเชิงวิทยาศาสตร์ได้อย่างจริงจัง

สรุป

บทความนี้ได้นำเสนอสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนการทัศน์” ทางความเชื่อของสังคมไทย โดยเกิดจากการปะทะกันของผี พราหมณ์ พุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ หากใช้เกณฑ์ของการแบ่งแบบ “ความเชื่อ” กับ “ความรู้” เราจะสามารถแบ่งได้สองกลุ่มหลักคือ กลุ่มของความเชื่อเป็นการปะทะสังสรรค์กันระหว่างความเชื่อเรื่อง ผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อดังกล่าวได้ฝังรากลึกมาแล้วเป็นเวลายาวนานในสังคมไทย ทำให้คนไทยซึ่งนับถือพุทธศาสนาเห็นว่า ศาสนาพุทธไม่ใช่ศาสนาที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยมิได้เกิดจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมแต่อย่างใด เพราะในขณะเดียวกัน ศาสนาพุทธก็รับรู้ศาสนาของตนเองผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลายก่อนที่ศาสนาพุทธจะมาลงหลักปักฐานที่ประเทศไทยปัจจุบันนี้ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มของความรู้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นความรู้เชิงภววิสัย กลุ่มนี้ปฏิเสธความเชื่อในเชิงอัตวิสัย ซึ่งเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่พยายามอ้างเอาหลักการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิม แต่ในความเป็นจริงแล้ว การปฏิเสธดังกล่าวกลับเป็นการให้ความชอบธรรมต่อพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายที่เรียกว่าเป็นศาสนาแห่งรัฐ จึงอาจกล่าวได้ว่าแม้ในปัจจุบัน กระบวนการทัศน์ของวิทยาศาสตร์เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยเป็นอย่างมาก แต่ก็มิได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนเลย ทั้งในแง่มุมมองของความรู้ ความคิด และการปฏิบัติ การปะทะสังสรรค์ของความเชื่อดั้งเดิม กับความเชื่อใหม่อย่างวิทยาศาสตร์นั้น จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าวิทยาศาสตร์ทำให้คนมีความรู้มากกว่าเดิมในบริบทสังคมไทย เพราะการผูกขาดความรู้โดยรัฐยอมทำให้ประชาชนเป็นเพียงจักรกลที่คอยเชื่อตามและทำตามเท่านั้น

เอกสารอ้างอิง

- เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. (2542). พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร: ดันอ้อแกรมมี
คมกฤษ อยู่เต็กเค่ง. (2561). ทวณิยมอินเตีย : เส้นทางและปรากฏการณ์ในสังคมไทย.
Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and
arts), 11(2), 1582-1598.
- เด่นพงษ์ แสงคำ. (2561). ทฤษฎีความรู้ในปรัชญาวิทยาศาสตร์ของคาร์ล ปอปเปอร์.
วารสารปรัชญาและศาสนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 3(2), 1-34.
- เนื่องน้อย บุญเนตร. (2542). พรหมลิขิต. คำ : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปติสร เพ็ญสุด. (2557). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับความเป็นศูนย์กลาง
จักรวาลเชิงสัญลักษณ์ ณ พระเจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร. *ดำรงวิชาการ*, 13(1),
179-204.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2515). ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาล
ที่ 4 ภาค 1. นครหลวงฯ: คณะธรรมยุต.
- วริศา จันทรขำ. (2560). การเปรียบเทียบความหมายผีในรายการโทรทัศน์ “คนอวดผี”
กับความเชื่อเรื่องผีในสังคมไทย. *วารสารการสื่อสารมวลชน*, 5(2), 46-70.
- สุมาลัย กาลวิบูลย์. (2561). พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 10(2), 399-420.
- โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2545). วิทยาศาสตร์ในสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ
- อุดม บัวศรี. (2528). วัฒนธรรมอีสาน. ขอนแก่น : ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- Horgan, J. (1991). PROFILE. *Scientific American*, 264(5), 40-49.
- Jacob, M. C. (1997). Scientific culture and the Making of the Industrial West.
New York: Oxford University Press.
- Kuhn, T. S. (1970). The Structure of Scientific Revolutions, (2nd enl. ed.). Chicago:
University of Chicago Press.

Nelson, J. I. (1995). *Post-Industrial Capitalism: Exploring Economic Inequality in America*. London: Sage Publications.

Stinchcombe, A. L. (1961). Agricultural enterprise and rural class relations. *American Journal of Sociology*, 67(2), 165-176.